

„Én tulajdonképpen történésznek tartom magam”

Interjú Vajda Lászlóval¹

Egy nagyon parasztinak tartott tudomány, a néprajz és egy városi gyerek hogyan kerül kapcsolatba egymással?

Minden tudomány feltételez mint tárgyat valami idegenséget – azt hiszem, most Leopold Schmidtet idézem, de nem vagyok benne biztos –; a nép iránti érdeklődés abban a pillanatban született meg, amikor föllépett egy jelentősebb értelmiségi és úri réteg, amely úgyszólván visszanézett, és észrevette a népet. Talán Györffy István lenne a példa arra, hogy valaki, aki maga is a népből jön, a népet vizsgálja – nekem egyébként nagyon erős kétségeim vannak Györffy népi származását illetően. Általában azt lehetne mondani, hogy pontosan a városi származás előfeltételként jelent meg, mint ahogyan az európaiak is jobban érdeklődtek egzotikus, mint európai országok iránt. Ugyanígy ez a „Fremdtobjekt” előfeltétele a munkának. Persze ez eleinte nem tudományos, hanem egyfajta absztrakt, naiv érdeklődés, ami elengedhetetlen feltétele a tudományos foglalkozásnak is.

Amennyire tudom, kezdetben inkább a természettudomány vonzotta.

Biológus akartam lenni, úgy van. Tulajdonképpen az egyetlen szak, ahol rendszeren részt vettem előadásokon. Aztán csak úgy belecsöppentem a néprajzba. Akkor bizonyos állatföldrajzi kérdések érdekeltek. Mászáltam a Ruszinszónak nevezett Keleti-Kárpátokban, a magyar középhegységekben, a Börzsönyben sokat. Pénzem nem volt, úgyhogy Ruszinszókóban például pásztorok között laktam. Ez roppant érdekes volt, nagyon érdekes emberekkel és életformákkal találkoztam. Lassanként azt vettem észre magamon, hogy jobban érdekelnek az emberek, mint a bogarak. Elkezdtem látogatni Viskinek az előadásait. Viski szerintem nagyon jelentékeny gondolkodója volt a néprajztudománynak, sokkal csendesebb és halkabb, mint Györffy vagy Bátky. Én semmit nem tudok az életéről, a származásáról. Nem lepne meg, ha lett volna nála valamilyen arisztokratikus beütés: egyfelől mint jelenség is nagyon előkelő, másfelől hallatlanul melegszívű ember volt. Neki is meg még egy-két professzornak, főleg Marót Károlynak nagyon hálás vagyok azért, hogy azt a nagyon türelmetlen húszéves srácot, aki voltam, elviselték. Viski valahogyan megérezte, hogy szeretem a tudományt, és kezdett feltenni kérdéseket...

Melyik évben volt az, amikor beiratkozott Viskihez?

1941-ben.

Konkrétan mit tanított akkor Viski?

Azt hiszem, halászatról volt szó, valami ilyesmiről. Ő nagyjából sorra vette *A magyarság néprajza* fejezeteit,² s megbeszéltük. Az is hozzátartozott a jószívűségéhez, hogy a szemináriumain hallatlanul kezdő dolgokat magyarázott, sok naivitással, sok csacsisággal számolt, mert a résztvevők intellektuális színvonala nagyon szerény volt. S ő csupa jóindulattal és jó szóval fogadta őket. Szabad egy pirinkó történetet elmesélnem? Egy szép napon egész egyszerűen azt mondtam: Viski úgysem tudja, mi a rossz, mi a jó, mindent dicsér. Egész egyszerűen nekiindultam, fölmentem a Börzsönybe – hogy miért pont Bernecebarátiba mentem, azt nem tudom –, és ott elkezdtem az embereket kérdezni, jegyzeteket írtam, rajzoltam. Azt hiszem, egy hétig voltam ott, aztán visszajöttem, s már a pályaudvarról fölhívtam Viskit odahaza, hogy: „Professzor úr, én most gyűjtőúton voltam, és meg szeretném mutatni az anyagomat.” – „Igen, Vajda, jöjjön el hozzám.” Kimentem hozzá, akkor a Svábhegyen lakott. Énbennem volt egy olyan érzés, hogy ez az ember, aki szemináriumon a legcsacsibb dolgokat megdicséri, mit fog szólni, ha az én anyagomat látja? Viski megnézi: „Jó, jó, de ezt nem kérdezte meg, ennek nem ment utána”, és elkezdte a legbarátságosabb módon szétszedni az egészet. Akkor persze egyre kisebb és kisebb lettem... Ez is Viski volt.

Nagyon keveset tudunk arról, hogy a nagy generációban a három klasszikus között milyen viszony volt akkor.

Erről nem tudok semmi konkrétat, részleteset mondani. Egyik nap röviden beszélgettünk Hofer Tamással Bátkyról. Az én képem Bátkyról teljesen lényegtelen: egy hivatalnok. De úgy látszik, ez a kép nem találó, Hofer Tamás védte őt jó érvekkel. Györffy: az külön ügy. Györffy nagyon tehetséges volt, kétségtelenül. De teljesen elképedtem, amikor tegnap³ dicsérve idézték a *Néphagyomány és nemzeti művelődést*. Nem tudom, miért – te jól ismered – például be akarta vezetni a rovásírást! Viski jól érezte volna magát Európában...

Hogyan lehet ezt megmagyarázni?

Bauernkunde vagy nem *Bauernkunde*, a néprajzban mindig volt egy „ilyen a magyarság”. Még tegnap is – nem is beszélve tegnapelőttről – mindig voltak a szó vulgáris értelmében romantikus indítékok a néprajzban. Gondolj Viskinek olyan munkáira, mint például amelyekben a maga csendes módján teljesen elintézte a tulipántos ornamentika vagy a székely kapu romantikáját.⁴ Nagyon diszkrétan és nagy csinnadratta nélkül megmutatta, hogy itt egészen másról van szó, és egyáltalán nem arról, amit a Huszka-féle rajongók akartak a népművészetben látni.

Ő látta az összefüggéseket. Például emlékszem, Karcagról hoztam magammal később egy nagyon szép, festett tükörrámát. A legtermészetesebben mondta, hogy hát ez barokk. Persze hogy barokk! Ő volt az, aki ebből a magyarkodásból nem vette ki a részét. Nem volt magyartalan semmiképpen, de az egész népi romantika tőle idegen volt.

Tulajdonképpen éppen ezért nem is játszott igazán szerepet a közélet színpadán?

Valószínűleg nem. Volt egy legenda róla, amit én sosem akartam ellenőrizni, hogy állítólag 1919-ben megégette volna az ujját. De hát, ki tudja...

Meddig volt kapcsolatban Viski Károllyal?

Haláláig. Én 1944-ben részt vettem az ellenállási mozgalomban, akkor az oroszok magukkal vittek, aztán fogságban voltam, kiszabadultam, eleresztettek. Amikor visszajöttem, rögtön kérdeztem, mi van Viskivel. Akkor kórházban volt, s meglátogattam. Arra jól emlékszem, hogy panaszkodott, hogy nem szabad dohányoznia. „Egy fél évszázadon keresztül dohányoztam” – mondta, és aztán nem sokkal később meghalt. Vesebaja, veserákja volt, nem tudom. Nem is volt olyan nagyon öreg, azt hiszem, hatvanhat.⁵

A másik professzor, aki hatással volt Professzor Úrra, Marót Károly. Róla nagyon keveset tud a mai generáció. Hogyan jellemezné őt?

Nagyon csendes ember volt. Persze az akkori viszonyok között hallatlan hátránya volt, hiszen zsidó volt. Már régen publikált külföldön, míg itthon csak gimnáziumi tanár volt, azt hiszem, Cegléden. Szegeden habilitálták.⁶ Szóval nem volt könnyű pályafutása. Sosem csinált lármát maga körül, nagyon csendesen dolgozott. Hallatlan tárgyi tudása volt. Tiszta véletlen volt, hogy megismerkedtem vele, és beszélgettünk. Ez volt 1943–1944-ben. Én akkor halálosan el voltam foglalva a világforradalom előkészítésével. Szóval azt ti nem tudjátok elképzelni, milyen volt a húszéves Vajda...

Ezt próbáljuk kideríteni.

Hagyjuk őt nyugodni! Marót Károly – aki nagyon csendes, nagyon gondolkodó, reflektáló ember volt – valahogy elviselt. „Görögben nem vagy elég jó” – mondta. „Én csinálom veled egy latinszemináriumot.” Ketten voltunk: ő meg én, és minden héten találkoztunk. Egy szemeszter alatt elolvastunk Plautus *Miles Gloriosus*ából nem egészen három oldalt. Én őtől tanultam meg, hogy egy szó mögött világok lehetnek. Állandóan elemeztünk, összehasonlítottunk. És volt még valami: utána kellett menni a forrásoknak, amelyeket ellenőrizni kellett. Ami rendelkezésre állt: egyfelől a forrásanyag, másfelől a teljes, elméletileg odavágó irodalom. Hogy az német, angol vagy francia, nem játszott szerepet, tulajdonképpen csak ezeket a nyelveket vettük tekintetbe. Az etnológiában rosszabb a helyzet. Amikor a „Pásztorokat”⁷ csináltam, egész svéd könyveket kellett átolvasnom, anélkül hogy tudnék egy szót is svédül – nyelvtan és szótár segítségével. Nem is beszélve az oroszról. Hogy az ember az adott kérdés irodalmát megnézi, az etnográfiaiban nem volt magától értetődő akkoriban.

Sok szempontból ez még most sem teljesen elfogadott gyakorlat, mondjam így, a Marótféle szemlélet az etnográfiaiban.

Nézd, olvastad ezt az erdélyi cikket,⁸ most újra megnéztem, és ott én idéztem Róheimnek ezt a mondását, hogy „Európa népei még nem tudják, hogy milyen közel állnak egymáshoz”. Van egy nagyon gazdag, roppant gazdag francia etnográfiai irodalom, amit Magyarországon senki sem ismer. Néha, ha francia irodalmat olvasunk, akkor általában Afrikáról, a volt francia gyarmatokról olvasunk, de nem Franciaországról. Amit ott a folkloristák, etnográfusok csináltak, arról alig tudunk valamit. Én sem ismerem, csak böngészések közepette mindig beleütköztem, de számos párhuzamot találunk a magyar folklórral, szokásokkal. Ezt ugye elő kellene ásni. A magyar etnográfusoknak ilyen szempontból nagy-nagy adósságuk van.

Ha már Marót Károly nevét említettük, kortársa volt Honti János, akinek viszont Franciaországról nagyon komoly tapasztalatai voltak, hiszen ott töltött némi időt. Honti Jánost ismerte Professzor Úr?

A szó lazább értelmében jó barátok voltunk, sokszor voltunk együtt. Az is jellemző, hogy ő akkor a magyar folklórban úgyszólván első számú közellenségnek számított, amikor Solymossy⁹ állandóan ezzel jött: „a vasorrú bába csak magyar, a kacsalábon forgó kastély csak magyar”, és így tovább, akkor Honti Jancsi kelta párhuzamokat hozott.

Figyelmeztető jel volt, hogy körül kell nézni, mielőtt általánosítunk.

Honti tudott nyelveket, szerette a folklórt. Persze neki erősen szobatudós-életformája volt. Nekem sosem ártott az, ha terepen is kellett dolgoznom. Később, 1945 után, amikor már muzeológus voltam – persze igazi etnográfiát csinálni nem lehetett, az kozmopolita dolog volt –, akkor én, hogy hagyjanak élni, és mégis valami etnológiai íze legyen a munkának, sokat forogtam cigányok között. Ez bizonyos szempontból nehezebb volt, mint ha kannibálok közé mentem volna... Az ember így szerzett tereptapasztalatokat is. Honti Jancsinak ez hiányzott.

Marót Károllyal kapcsolatban két dolgot szeretnék megkérdezni. Nekem feltűnt, hogy Marót Károly írta Bátky Zsigmond halálakor az egyik nekrológot.¹⁰ Azt, amelyik a Néprajzi Értesítőben jelent meg. Ez egy eléggé érdekes kapcsolat. Hogy alakulhatott ez ki? A másik viszont, amit Çunda Béla többször elmondott: személy szerint nagy felelősséget érez azért, hogy ő szabadította be Marót Károlyt a magyar etnográfiába. Ezt ő eléggé negatív értelemben mondta.

Biztos le is írta, de hát ezerszer mondta, hogy ő nem érti azt, amit Marót ír. Ez valószínűleg tény volt, csak hát ennek nem biztos, hogy Marót volt az oka. Hogy ő méltatta Bátkyt? Amennyire tudom – ellenőrizhetetlen impressziókról beszélek – Bátkyt nagyon nem szerették. Környezete nem szerette. Lehet, hogy odaadták mint kívülállónak, hogy írja ő.

Úgy tudom, hogy a fiatalok Bátky körül közvetlenül a halála előtti utolsó években időnként összejöttek. Honti Jánosnak is van egy kisebb cikke, amit Bátky emlékének ajánlott.¹¹

Ne beszélj, nem tudtam! Nagyra becsülte őt Fél Edit. Fél Editről talán azt lehetne mondani, hogy Bátky tanítványa volt, hogy sokat tanult Bátkytól. Emlékszem arra, hogy amikor Bátky meghalt, az özvegye azt mondta Editnek, hogy válasszon egy könyvet Bátky könyvtárából emléknék. Az *Útmutató néprajzi gyűjtemények szervezésére* című kötetet választotta.¹²

Nem emlékszem erre a Honti-cikkre, de egészen biztosan alaposan átgondolta. Ő sem volt tévedhetetlen. Például egyszer írt Frobeniusról, és csak a lényegét nem említette. Emlékszem azonban intuitív képességeire. Sosem dolgozta be magát alaposan Afrikába, azonban Frazer-t felhasználta, és afrikai, óceániai párhuzamokat hozott, mindez kicsit sem zavarta. A mai komparáció szabályai szerint persze nem volt eléggé óvatos, hiszen tudjuk, ha egy kicsit keresel, akkor mindenhez találsz párhuzamot. Meg kell nézni a helyét a párhuzamosnak tűnő jelenségeknek. A mai komparáció komplikáltabb, mint valaha volt, de a Honti-generáció korában ezt az összehasonlító módszert még aránylag gátlástalanul használták. Csak Magyarországon nem. Különben Gunda – és Gundát korábban nem nagyon becsültem, ám javára kell mondani – próbált összehasonlítani. Beledolgozott a szlovák, a román anyagba, ezt el kell ismerni.

Amiért említettem Gunda kicsit rosszálló véleményét, én ebből azt olvasom ki, hogy ebben a korban a Marót-féle tudomány szemlélet a néprajzon belül nem volt elfogadott.

Egyáltalán nem. 1946–1947-ben a Györffy Gyurka vezette Néptudományi Intézet kiadott egy sorozatot:¹³ Kovács Laci a földművelésről, mások másról. Volt ebben egy füzet a magyar néprajzról általában vagy a néphitről, vagy nem tudom, elég az hozzá, hogy Maróttal írták meg.¹⁴ Utólag azonban jajgattak, hogy nehezen érthető és komplikált. Marót azonban komolyan vette ezt. És hát ő pontosan ismerte a kor szakirodalmát, a vitákat a különböző tudományos módszerekről, irányokról. Így fogta föl ezt a feladatot is. Persze az már túl nagy kritika lenne, ha azt mondanánk, hogy Marót korának etnográfiaját egy számmal túlhaladta intellektuálisan. Persze fogalma sem volt, mi a különbség a különböző eketípusok között, az ilyen jellegű tárgyi tudása hiányzott. Ha szüksége volt adatokra, mondjuk a Szent Iván-napi szokásokról, akkor azt összeszedte a néprajzi irodalomból, nagyon alaposan. De például az olyasmi, mint a hímzéskutatás, teljesen idegen volt számára.

Lehet mondani, hogy Marót valahogy a Róheim Géza-féle vonalba helyezhető? Leszámítva a pszichoanalitikus szemléletet.

Én csak azt emelném ki, hogy egyikőjük sem „maradt a falu tornyánál”. Ez az igény közös volt. Különben Róheim ortodox freudista nézeteire térve, Marót nem Freudot utasította el, ő minden hasonló jellegű módszertani leszűkülést eleve elítélt. Róheim később se lett sokkal rugalmasabb. Fiatalon, amikor még legelőször kezdte Freuddal, hallatlanul doktriner volt, ami Marótnak teljesen idegen volt. Tehát nem mondanám, hogy rokon jelenségek voltak. Rokon jelenségek voltak a magyar közvélemény számára: zsidó – zsidó, mindkettő állandóan külföldi párhuzamokat keres. Ilyen negatívumok hangzottak el.

Személyesen nem ismerte Róheim Gézát? Később sem, amikor már külföldön volt, akkor sem találkoztak?

Nem.

Nagyon kíváncsi lennék arra a húszéves Vajdára. Tehát nemcsak a szakmai előmenetelre, hanem arra, hogyan alakult egy ilyen fiatalembernek az élete. Hogy került bele az ellenállásba? Ha jól tudom, a piarista gimnáziumból indult a pálya.

Nézd, mindennek vannak bizonyos előfeltételei. Nekem a katolikus üdvkeresés ugyanolyan idegen volt, mint a magyar világban való boldog elsüppedés. Töröm a fejemet, hogy tudok-e mondani meghatározó olvasmányokat. Az én időmben Magyarországon ez könyvsiker volt, Roger Martin du Gard *Thibault családja*.¹⁵ Ez jó példa arra, hogy nagy elbeszélők egészen nagyszerű etnológusok lettek volna. Etnográfusok, ha akarod.

Balzacról, Zoláról is mondjuk ezt manapság, vagy hát Magyarországon Móriczról, Mikszáthról.

Mikszáth, igen. Móricznak a parasztjai... Mikszáth, ő már például nagyszerű anyag, nagyszerű író. Kiadták őt az egészen közönséges típusú jobboldaliak. Nem volt nehéz azokat elutasítani belsőleg. A véletlen akarta, hogy láttam egypár nagyon csúnya utcai verekedést, úgyhogy sokkal későbbi fogalmak szerint baloldali lettem. Aztán 1941-ben bekerültem az Eötvös-kollégiumba, ott ezt a féle jobboldaliságot megvetettük. És aztán jött 1944, és akkor én nagyon könnyelmű dolgot csináltam: be se vonultam. A behívó kézhez kapásától katonaszökevény voltam egész idő alatt, illegalitásban éltem. Nemcsak én, sokan, és ahol lehetett, segítettünk. Volt nekünk többek között egy okmánygyárunk, egy zseniális grafikus gyártotta a zsidóknak a papírokat. Anyám férjével együtt kiment nyugatra, és akkor én birtokba vettem a lakását. Időnként húsz ember hált a földön.

Szóval, a fiatal Vajda... Borzasztóan naivak voltunk. Világos volt, hogy mi az, ami taszít, de kevésbé volt világos, hogy mi az, ami vonz. Ahhoz, hogy magadat mindig két irányban elhatárolj, ahhoz egyfajta érettség kell, de nem voltam elég érett. Persze, nem is tudtunk sokat az úgynevezett kommunizmusról. Ami kedvezőtlen volt: a megrendelt perek, a Szovjetunió és így tovább, azt gondoltuk, hogy ezt Horthyék hazudták. Úgyhogy a kommunista párt nemcsak tőlem, de nem egy barátomtól is előlegezve kapott egy jó adag szimpátiát, ami aztán lassan elfogyott.

Nézd, ennek a húszéves Vajdának és az akkori húszéveseknek szimpatikus vonása az volt, hogy nem volt nekik mindegy, mi történik a világban. Nem csak magukra gondoltak. Ez föltétlenül értékelendő. Különbösen nagyon sok éretlenség volt bennem, nagyon sok! És ne felejtse el, az egész magyar közvélemény is éretlen volt bizonyos szempontból. Olyan atmoszférában neveltek minket, ahol – hogy az egész Horthy-kurzus létezzon – belénk verték és belénk plántálták azt a világnézetet, hogy ahol valami baj van, az Trianon. „Ha meglenne Nagy-Magyarország, minden rendben lenne.” Azért, hogy a Felvidék és Erdély egy részét visszakapják, készek voltak Hitler utolsó csatlósának

lenni. Nyomorult, nem magyar dicsőség. A kiugrási kísérlet pedig 1944-ben olyan dilettáns próbálkozás volt, hogy nem is lehetett komolyan venni. Nem is vették komolyan.

Különben, ami a magyar néprajz valóságtól való romantikus elrugaszkodottságát illeti, Szálasi Ferenc is tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak.

Mely években?

Valamikor még a 1930-as években. Valamit kerestem egy régi *Ethnographiában*, és akkor döbentem rá egy jegyzőkönyvben vagy tagsági listában, nem tudom már.¹⁶

Persze gyakorlati tevékenységet nem fejtett ki – gondolom.

Most térjünk vissza a háborús időkhöz! Tulajdonképpen a háború végét hol és hogyan érte meg?

Akkor egy idegen lakásban dekkoltam. Jöttek az oroszok, az első oroszot megöleltem, aki rám vigyorgott, és aztán összepakoltam a holmimat, és vissza akartam menni anyám lakásába. Anyámék ugyanis még korábban kiköltöztek, én pedig éjjeli menedékhelyet csináltam a lakásból. Főnállt az a veszély, hogy a ház lakóinak feltűnik a katonaköteles korban lévő, civil ruhás emberek mászkálása. Aztán valamikor 1944. december elején átmentünk egy másik lakásba, és én ott éltem meg az oroszok megjelenését.

Tehát vissza akartam menni anyám lakásába, útközben azonban megállított egy orosz járőr, és anélkül, hogy sokat kérdezett volna, behajtott egy helyiségbe, ahová már összegyűjtöttek embereket. Onnan gyalog kivittek Gödöllőre. Ott voltunk egy darabig fogóságban, s aztán onnan Ceglédre vittek. Leírhatatlan szerencsém volt. Cegléden a többieket vonatba rakták, és kivitték Oroszországba. Én nem hiszek Istenben, de hiszek az őrangyalban. És volt ott egy orosz tiszt, aki rendszerint ruszin tolmácsokkal dolgozott. Tán kétszer is előfordult, hogy nem volt ilyen ruszin tolmács a közelben, és akkor valamit pötyögött franciául, én pedig tolmácsoltam. Már az is csoda volt, hogy megjegyezte a nevemet. „Szláv név? Vajda?” Na most a táborparancsnokság naponta kapott postát az akkori első magyar hatóságoktól, hogy ez volt a táborban, az volt a táborban mint fogoly, ez volt ellenálló, az volt ellenálló. Egyszer valami minisztert is elfogtak az utcán. Ezeket a papírokat az oroszok minden további nélkül a papírkosárba dobták. De mégis úgy történt, hogy ez a tiszt – az ellenállási mozgalom utószervezetében – engem igényelt. „Anyja neve, születési év... Maga benne volt az ellenállásban?” – „Hát persze, hogy benne voltam.” – „Én magát nem tudom elengedni.” Akkor ott álltam szomorúan. Megkérdezte, hogy egészséges vagyok-e. Akkor kapcsoltam, és persze mondtam, hogy nem, beteg vagyok. Akkor hozott egy német fogoly orvost, és az megállapította, hogy szifiliszem van. Még ekkor sem tudott elengedni, hanem átadott a Magyar Vöröskeresztnek, akik aztán elengedtek.

Szóval ez volt az én háborúbeli történetem. Akkor aztán a világforradalomról kevesebb szó esett, Magyarország felépítéséről volt szó. Jöttek Rákosiék, Gerőék, és ez simán ment eleinte... Azt nagyon nehéz lenne megmondani, hogy mik voltak az első riasztó jelek... Sokkal később, 1956-ban barátaim összeszedtek néhány papírt a káderosztályon, és kezembe nyomták az én káderlapomat. Nem is az volt az érdekes, hogy ki

jelentett fel emiatt, amiatt, hanem a dátumok: amikor én még teljes meggyőződéssel a párt mögött álltam. Azok már tudták, ez az ember nem fog a vonalban maradni.

Az ideális párttag a kis nyilas volt, akit zsarolni lehetett. Nekem most nincs már időm könyvkereskedésekbe szaladgálni, valakit megkértem, hogy hajtsa föl nekem, van egy kötet, amiről hallottam: *Kedves Kádár elvtárs* a címe, és levelek Kádárhoz és Kádártól.¹⁷ Állítólag ebben nagyon világos jelei vannak egy *megszállott* értelmiségellenességnek. Tény az, hogy Kádár kádereiben, az osztályöntudatos proletároknak az osztályöntudat nem utolsósorban abban jelentkezett, hogy ha valaki művelt, az nagyon gyanús, legjobb esetben gyanús. Úgyhogy én, az egész Eötvös-kollégista generáció gyanúsak voltunk a párt számára elejétől kezdve. Nem igazán bíztak bennünk. Arra is tudok esetet, hogy valakit zsaroltak. Minthogy akkor nagyon kevés olyan ember volt, aki egyértelműen ellenállt 1944-ben, engem hívtak meg valamilyen irodalmi tanácsba, kulturális pozícióba. Tudtam, hogy nekem más a dolgom. Engem nem érdekelt, hogy politikai vagy valamilyen másfajta funkciót kapjak. Borzasztóan zavart akkor, hogy pontosan tudtam, milyen keveset tudok, rettenetes adósságaim voltak. Ma már nem tudnék annyit olvasni, mint akkor. Hogy akkor etnológiai irodalomban mit emésztettem meg...

Még térjünk vissza a szüleikhez, akikről még nem beszéltünk!

Az anyám igen jó író volt, de egyáltalán nem a jelenkor számára. Molnár Kata volt az írói neve, Baumgarten-díjas volt. Jól indult, de 1945 után *teljesen* törölték, és elfelejtették. Ő különben – a fiától eltérően – erős katolikus volt.

Az apám meghalt akkor, amikor még egyéves sem voltam. Muzsikus volt. Anyám két év múlva férjhez ment megint egy muzsikushoz, aki az Operában volt koncertmester. Ő érdekes ember volt, de nem volt velem mélyebb kapcsolat. Volt egy egészen nagyszerű nagyanyám, aki mélyen befolyásolta a munkámat, a családi életemet. Nagyanyám nagyon-nagyon intelligens asszony volt, egy erdész lánya. Az erdész akkor nem azt jelentette, mint ma, hogy erdőmérnök, hanem puskával a vállán mászkált az erdőben, egyszerű sorban élt. S ennek az intelligens asszonynak hetven... nem tudom hány évesnek kellett lennie ahhoz, hogy végre azt csinálhassa, amiről egy életen keresztül álmódott. Könyveket olvasni. A feministák sokszor nevetségesek, és sokszor túloznak, de én általában nagyon támogatom őket. Tényleg gyalázatos dolog volt asszonynak lenni a régi világban. Ez a nagyszerű asszony, a nagyanyám a konyha rabja volt.

Professzor Úr mikor kapott diplomát, és miből?

Diplomám nekem nincs. Én promováltam, doktoráltam. Azt hiszem, 1948-ban. Volt egy disszertációm, tulajdonlóképpen etnológiai tárgyú volt: az obohalmok – ez tulajdonképpen vallásetnológiai probléma, nem tudom, ismered-e, ennek az afrikai részét leközöltem az *Acta Ethnographicában*.¹⁸ Ezeknek az obohalmoknak az a lényege, hogy vannak bizonyos pontok, ahol mindenki, aki arra megy, odadob egy követ, vagy odatesz egy ágat. Így van ott egy elméletileg a végtelenségig állandóan növekvő halom.

*Itt van a kezemben egy másik cikk, a Kövek a síron című tanulmány.*¹⁹

Igen, ezt a disszertációt nem tudtam volna megírni, ha nem állt volna rendelkezésemre a Rabbiképző Intézetben a Goldziher-könyvtár. Bementem, bemutatkoztam, akivel később barátságba kerültem, Scheiber Sanyi,²⁰ ott volt, azt hiszem, igazgató. Azt mondta, hogy a könyvtár a rendelkezésemre áll, és az egyetlen ellenszolgáltatás az legyen, hogy az évkönyvükbe írjak egy cikket. Úgyhogy ezt követően az egész obohalomból kivettem számukra a zsidó részt, és megírtam a zsidó évkönyvbe. A teljes anyag azonban sosem jelent meg. Ez nemcsak anyaggyűjtemény, hanem persze értelmeztem is. Az értelmezésben nagyon erősen érződik a Marót-tanítvány, a szublogikus komponensek, a rítus emocionális fűtöttsége és így tovább. Marót rítuselméletének nagyon-nagyon rabja voltam akkor.

A témát is Marót adta?

Nem, a témába véletlenül ütköztem bele. Ez egy szukcesszív rítus, majdnem mindenhol előfordul. És nagyon érdekes volt, hogy ugyanazt a rítust itt így magyarázza a nép, ott úgy, különbözőfajta ideologizálása egy réges-rég meg nem értett rítusnak. S persze nagyon csábító volt a kérdés, hogy tulajdonképpen mi lehetett mögötte. Például az afrikai résznek, amelyik az Actában jelent meg, annak van egy, az anyagában is teljesen új része. Megismerkedtem Almási Lacival, az Afrika-utazóval, ő ragyogó ember volt, mint minden nagy nemzetközi kalandor... Ilyen nincs már manapság. Akkor jóban voltunk. Almási Lacival beszélünk erről a témáról, és ő rögtön mondott új példákat. Én azt mondtam neki: Laci, most ülj le, és írd nekem egy levelet. Nem levél lett belőle, hanem napló, a dolgozatban két-három oldal lehetett.

Különbön nagyon szorgalmasan szedegtettem az irodalomból, persze időközben meg lehetne duplázni az anyagot. Ezt a témát magam találtam. Ortutay és [Marót] Károly bácsi – disszertációknál hivatalosan csak egy személy lehetett, Ortutay. Ortutay osztályozott, de hát kezébe sem vette. Károly bácsit kérte meg, hogy olvassa el. Károly bácsinak különböző fenntartásai voltak. Pontosan ott kifogásolta a gondolatmenetet, ahol én túl engedelmesen vettem át az ő nézeteit, ugye hát kellett volna egy bizonyos „*Abstand*”.

Mikor visszatértem a fogságból, Ortutay tanársegédje voltam. Most már nem tudom, hogy először a Néprajzi Múzeumban vagy az intézetben voltam, de valahol kaptam valamilyen éhbért. Azt tudom, hogy egy darabig Diószegi Vili és én, ketten együtt kaptuk egy teremőr fizetését. Szóval egy fél teremőr voltam, de ez nem tartott sokáig. Azután az intézetben dolgoztam. Ortutaynak – őt nem kell bemutatni, ti még ismertétek őt – volt fantáziája, nem volt kifogása az etnológia ellen. Életében nem olvasott egy etnológiai könyvet sem, de alapjában véve volt benne valami teljesen találó érzék a magyar provincializmussal szemben. A magyar vidékiességről nagyon kritikusan beszélt, és főleg nagyon tisztelte Marót Károlyt. Egyáltalán nem elvi alapon. Amikor még 1945 előtt megjelent Ortutay Fedics Mihály-kötete,²¹ Marót Károly elolvasta. És Marót, a nem etnográfus minden további nélkül észrevette, hogy mi ebben az érdekes, és mi ebben az új. S meg is írta.²² Ortutay persze mennybe ment, s ettől fogva Marót Károly a szemében tekintély volt.

Én tehát akkor tanársegéd voltam, megírtam a disszertációm. Mikor megtörtént a promóció, Ortutay már miniszter volt, valamivel később Vargha Laci²³ hívott engem

a múzeumba. Nagyon szívesen jöttem a múzeumba, nagyon érdekelt a nemzetközi gyűjtemény. Kodolányi Jancsi csinálta az Ob-vidéki anyagot, Diószegi Vili csinálta az ajnukat és hasonlókat – Baráthosi Balogh Benedek gyűjteményét –, és én főleg Afrikát. Azt maga nem tudja elképzelni! Voltak olyan ládák, amelyeket én nyitottam föl először, amelyeket még Bíró Lajos zárt le Új-Guineában! Teljes zűrzavar, tárgyak halomban. Akkor nekem a szó szoros értelmében harcolnom kellett azért, hogy dobozokat, szekrényt kapjak.

Amíg a Néprajzi Múzeumban voltam, végig pendliztem a múzeum és az egyetem között. Nem tudom már pontosan, azt hiszem, hogy a múzeumban volt állásom, és az egyetemen voltam megbízott előadó. Persze minden olyan elképzelhetetlenül anarchikus volt. Ortutay miniszter volt, akkor ki is volt az intézetben? Szóval voltak hosszú hónapok, amikor én voltam az intézet. S hát a véres kezdő Vajda volt úgyszólván a tanár. Egyszer összeszámoltam: negyvenegy évig tanítottam, persze a későbbi német évekkel együtt. Fogalmam sincs, hogy jó tanár voltam, vagy sem. Egyet tudok nyugodtan mondani: nagyon angazsált tanár voltam. Előfordult Pesten, hogy amit éjszaka elolvastam, másnap előadtam. A projekt nem volt nagyon dicséretes didaktikai szempontból, de jó módszer, ha be akarsz dolgozni magad egy szakmába. Az úgynevezett tudásanyag egy nem jelentéktelen részét így szereztem meg: tanítással.

Ez a tanítás persze függeléke volt a magyar néprajzi oktatásnak. Később Tálasi Pista, Barabás Jenő csinálták a klasszikus magyar etnográfia. Akkor jött Bodrogi Tibor, Nagy Piroska, Boglár Buci, még volt egy-kettő. Érdekes módon nagyon érdeklődtek az ősrégészek, mindig voltak egy páran az előadásaimon. A régészekkel mindig is nagyon jó kapcsolataim voltak és vannak, Németországban is. Emlékszem arra, hogy Tiborral, Bucival hárman felosztottuk a világot magunk között. Tiborra jutott Melanézia, Bucira persze Dél-Amerika, én pedig akkor már Afrikát csináltam régebben.

Mindez tényleg annyira hajnali, korai fázisa volt az életnek és a szaknak, hogy ezt ma már alig lehet elképzelni. Persze ennek voltak bizonyos előnyei is. Egyet meg kell mondanom, és ennek ma is aktualitása van: se Bodrogi, se Boglár, se Vajda nem tudhatták biztosan, hogy miből fognak élni. Egész egyszerűen tudtuk, hogy mi ezt akarjuk csinálni, ha a fene fenét eszük, akkor is. És ma nem tudom, hogy ezek a hallgatók, akik csóstül ott ülnek a Voigt Viliéknél, hol kapnak majd állást. Feltételezem, hogy az lesz a helyzet, mint nálunk, hogy ha etnológiát tanulnak a hallgatók, az egyik újságíró, a másik bankfiú lesz, a harmadik iskolába megy, és így tovább. Nem tudom, marad egypár örült. Nekem van egy hallgatóm, aki három éven át éjjeliőr volt. Ebben nincs semmi mártíromság, egész egyszerűen különben nem látta volna értelmét az egésznek. Úgyhogy ez is hozzátartozott ehhez a kezdeti...

...„hőskorhoz”.

Úgyszólván. Hősök nem voltunk. A szaknak megvan a maga romantikája, és ezért nem vagyok a tudomány jövőjét illetően pesszimista. Mindig lesz egypár „bolond”, aki egyszerűen nem tud másképp élni. Ennek a fiúnak, aki éjjeliőrkedött, most végre van egy múzeumi állása Drezdában, nagyon szépen dolgozik. Amikor nyolcvan lettem, akkor szerveztek a volt tanítványaim egy nagy gyűlést előadásokkal, jobb volt, mint tegnap, mert nem volt ilyen hivataloskodás. Egészen elképedtem, milyen sok hallgatóm volt. Másrészt persze az egésznek van egy emberi oldala: húségesek, és jönnek hozzám maig

is. De ijesztő volt az, hogy a legtöbbször nincs tudományos állása, a nagy többség az másból él. Ismétlem, mindig lesz egypár örült, és ezek csinálják a tudományt.

F. E.: *Egyik budapesti tanítványától tudom, azt a tanácsot adta nekik az egyetemen – mivel ekkor nemigen volt lehetőség az utazásra –, hogy valamire specializálják magukat. Válasszanak egy törzset, egy népet, egy témát, és abba próbálják a legmélyebben beásni magukat. Most, ha én megnézem Professzor Úr publikációit ezekben az időkben, akkor úgy tűnik, hogy magára nézve egyáltalán nem tartotta be ezt a tanácsot, rendkívül sok témában publikált, afrikai pajzsformáktól kezdve elméleti munkáig. Tizenkilencedik századi magyar utazókról jelent meg könyve. A központi gerendának vagy oszlopnak a témájáról publikált, nagyon sok mindenről.*

Ezek különböző dolgok. A nagy magyar utazókról például pénzért írtam.²⁴ Én az igazi specialistát nem nagyon becsülöm. Lehet, hogy akkoriban használtam ezt a szót, de azt mondom inkább: egy súlypontot kell találni. Ha valaki egy életen keresztül Hajdúböszörménnyel foglalkozik, egy életen keresztül Dél-Ausztráliával – ez majdnem mindegy, ez ugyanaz az *etnográfia*. De Hajdúböszörményből kiindulva lehet világtörténelmet csinálni, és úgy gondolom, hogy Délkelet-Ausztráliából kiindulva is lehet kontinensekre kiterjedni. A veszély nálunk egyfelől egy ilyen nagyon pontszerű specializálódás, másfelől a dilettantizmus. Ha én teljesen fegyelmezetlenül elkezdek, mondjuk, dél-amerikai vándorlásokról írni, anélkül hogy igazán beledolgoztam volna magam az anyagba, ez a legteljesebb dilettantizmus. Ez nagyon fontos, hogy legyenek súlypontok, ahol valaki tényleg kiismeri magát, ahol az ember tényleg mindent átolvasott és átgondolt, amit csak lehet.

F. E.: *Mi volt ez a súlypont?*

Kelet-Afrika. Kezdetben. A kiindulópont a csagga gyűjtemény volt, amit maga jól ismer. Egy nem etnológus, Bornemissza által összeállított gyűjtemény. Megszállottja volt ezeknek az amuletteknek.

F. E.: *És miért pont Kelet-Afrika, hiszen abban az időben, amikor ön a múzeumban dolgozott, igaz, hogy a gyűjtemény nagy része valóban Kelet-Afrikából származott, de akkor már bent volt a gyűjteményben a Torday-anyag, több mint négyszáz tárggyal. 1937-től 1939-ig érkezett a libériai anyag, a Fuszek Rudolf-anyag. Tehát lett volna más választási lehetőség, mint Kelet-Afrika.*

A Torday-anyagot teljes egészében publikálták. Angliában, Joyce²⁵ publikálta. A Fuszek-gyűjteményt Etta Donner – állítólag nagyon csinos volt akkor, és leudvarolta a lábáról Gundát – publikálta.²⁶ Tehát a csagga gyűjtemény valahogy különösen csábított, mert nagy gyűjtemény, és teljesen érintetlen volt, úgyhogy arra vettem rá magamat. Amennyire lehetett, olvastam afrikai publikációkat különben is, Nyugat-Afrikáról, a kongói királyságokról is. De mondom, speciel Tordayt, aki, mellékesen jelzem, nagyszerű ember volt, már publikálták. Ez az ő Magyarország iránti hűségének megnyilatkozása volt, hogy egy pár tárgyat föltétlenül Magyarországnak akart adni.

F. E.: *Hogyan folyt abban az időben a múzeumi munka? Háború utáni évek: kicsomagolás, kárfelmérések...*

Ez volt a hőskor. Kicsomagolás, becsomagolás, leltári számok ellenőrzése. És mennyi időbe telt, amíg például polcokat kaptunk! Elképzelhetetlen állapotok voltak. Később hogyan folyt? Ideológiai okokból, hogy a tudományos tisztviselők ne különbözzenek a nem tudományosoktól, bevezették – legalábbis nekünk – a blokkolóórát.

F. E.: *Ezt mikortól vezették be?*

Valamikor 1948-ban, 1949-ben – nem tudom, mikor. Én világletemben éjszakai munkás voltam, éjjel ötkor megyek ágyba általában, és alszom rendszerint tizenegyig. Negyvenévi pályafutásom alatt nekem soha nem volt délelőtti előadásom, csak délután vagy este. Ez annyit jelentett, hogy én este otthon dolgoztam, másnap föl kellett kelnem nyolc órákor, lóhalálában, kialvatlanul rohantam be a múzeumba, hogy az utolsó pillanatban még blokkolhassak. Utána lementem a raktárba, és ott kialudtam magam. Az már senkit se érdekelt, hogy mit csináltam a múzeumban, lényeg az, hogy blokkoltam. Ez is hozzátartozik az akkori élethez.

F. E.: *Hogy folyt egy nap, és kik voltak a kollégák, akikkel együtt dolgozott?*

Vargha Laci igen alapos igazgató volt, de tudományos beszélgetések akkor nemigen folytak. Volt ez a pár fiatal, Bodrogi Tibor, Boglár Buci, Gondosné Nagy Piroska...

F. E.: *S ha ők nem, akkor kik voltak a szellemi társai, vagy kik azok, akikkel igazi szakmai viták folytak?*

Banner János, Csalog Jóska – Csalog Zsolt apja –, Kutzián Ida, a régészek egyfelől, akkor Ritoók Zsiga, Sarkady János – ők ókorászok, és amíg élt, Károly bácsi, már Marót Károly. Harmatta Jancsi, Borzsák Bandi,²⁷ szóval sokan. Időnként összejöttünk véletlenül, vagy meghívtuk egymást, családirag is. A kérdése nem mellékes: egyfelől az én értékskálámban a barátságoknak nagyon fontos szerepe van, nekem mindig voltak nagyon jó barátaim a szónak a legigényesebb értelmében.

Az *Acta Ethnologica*-kötetemet, ha megnézi, Peter Calmeyer²⁸ emlékének ajánlottam. Ez például egy nagyon fontos és nagyon gazdagító barátság volt. Calmeyer orientális régész volt, egészen kitűnő a maga szakmájában. Ez nem volt előfeltétele e barátságoknak, de nagymértékben gazdagította azt. Én nagyon szívesen összejöttem filológusokkal, régészekkel, nyelvészekkel is. Nem is beszélve arról, hogy például a régészetben az egészen általános, hogy van egy nagy ásatás, amiről az egész szakma tud, és beszél róla, de öt-hat évbe beletelik, amíg publikálják az anyagot. Úgyhogy, ha az ember nem vesz részt a régészéletben, akkor rettenetes késéssel veszi észre a tudományos haladást. Ez nagyon fontos volt, én a Catal-Hüyük-ásatásról huszonöt perccel az ásatás után tudtam. Nem tudom, itt nyilvántartják-e ezeket a közel-keleti ásatásokat. Ezek egészen döntő dolgok voltak az egész etnológiai szemlélet szempontjából.

Tanultuk valaha, hogy voltak primitív népek, „*Naturvölker*”, amelyek többé-kevésbé

egy ősi vagy aránylag ősi állapotot konzerválnak, illetve reprezentálnak. Most ezek az anatóliai és mezopotámiai ásatások egyértelműen megmutatták, hogy az, amit mi primitívnek és őskorinak tartottunk a recens anyagban, az mind másodlagos. Ezeket mind direkt vagy indirekt befolyásolták az archaikus magaskultúrák. Amikor a Kr. e. VIII. évezredből városokat, városszerű településeket ismerünk meg, egyszerre megváltozik a világ képe. Az etnológiában ez volt a nagy fordulat: törölni a primitivitás illúzióját. Úgyhogy ma inkább beszélünk peremkultúrákról, beszélünk – szándékos ellentmondásként – másodlagos primitivitásról, és így tovább. Az, amit az etnológus a 19. és 20. századi busman vagy tuareg kultúrában kézhez kap, az nem ősrégi. Minden nációnak, minden kultúrának megvan a maga története, s ezek a történetek keresztül-kasul befolyásolják egymást. Persze a nagy centrum, ahonnan végül kiindult minden: ezek az archaikus magaskultúrák voltak. Egyszer, ha nincs jobb dolga, lapozzon bele a pásztorkultúrákról szóló könyvembe,²⁹ hát ott egészen nyilvánvaló nyomai vannak ezeknek az archaikus befolyásoknak fenn, Szibériában. Például vegyük az úgynevezett samanizmust: a „sámán” minden jel szerint indiai szó. És így tovább. Szóval, hogy a busmanok a mi öreg-apáink lennének, hát ez így már nem stimmel...

F. E.: *Ez a szemlélete mikor alakult ki?*

Egy nagyon fontos forduló volt, nem tudom, ismeri-e Baumanntól a *Das doppelte Geschlecht* című munkát.³⁰ Ott a hermafroditizmus mítoszáról van szó. Baumann nagy tudós volt, de borzasztó rosszul, rettenetes rosszul írt. Úgyhogy sok türelemmel kell olvasni. Elég az hozzá, hogy ő egy konkrét anyagon szépen megmutatja azt, hogy minden másodlagos, amit primitívnek tartottak. Nemcsak a lefolyása változik meg a dolgoknak, hanem mindenhol töredékei maradnak meg valaminek, ami az archaikus kultúrában megvan teljes egészében. Erről a könyvről még az *Acta Ethnographica*-ban írtam egy recenziót,³¹ még magyarországi koromban. Aztán mikor kimentem Németországba, Baumannak lettem az asszisztense.

Visszatérnék még a kezdeti időszakra. Abban az időszakban, az akkori világfelfogása mennyire befolyásolta a néprajzzal kapcsolatos gondolatai kialakulását? Van olyan vélemény, hogy abban az időszakban Vajda mindent gyilkos kritikával fogadott.

Akkor nyilván ezt a benyomást hagytam hátra. Ha te így hallottad, de nem hiszem... Persze hogy nagyon idegen volt ez a magyarkodás. Tudod, a magyarkodók nem voltak föltétlenül a butábbja. Nagyon jól emlékszem, nem heves vitákra, de vitákra Vargyas Lajossal, akiről mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy buta. Ő benne volt egy ilyen... a balladakönyvét ismered, hát ott is nagyon erősen jelentkezik ez a hungarocentrizmus. Az igazság az, hogy nagyon elítélő és tényleg ironikus voltam – s az még csak nem is magyar néprajz volt, vagy nem csak magyar néprajz – Diószegi Vili módszerével kapcsolatban. Én egyetlenegyszer később ezzel kapcsolatban állást foglaltam. Nektek megvan az én *Acta Ethnologica*-kötetem,³² amelyben van egy tanulmány (eredetileg a *Fromm Festschrift*-ben³³ jelent meg), ott két oldalon elmondtam a véleményemet a magyar „ősvallással” kapcsolatban. Lehet, hogy túl szigorú voltam, nem tudom. Ha így beszélnek rólam, biztos, hogy nem légből kapott dolog. Nem hiszem, hogy ag-

resszív voltam, talán az is alkalomadtán. Nem emlékszem, olyan rég volt... Azt, amit a Diószegi Vili csinált, csinálhatta volna a harmincas években is. Végy egy magyar táltost, végy egy vogul sámánt – e mögött egy bizonyos vízió volt: a magyar kultúra és a magyar nép világban való helyzetéről.

Én azt hiszem, a nemzetközi etnológiai irányokkal szemben is – bizonyos irányokkal szemben – nagyon kritikus volt. Nekünk is kötelező olvasmányunk volt a bécsi iskoláról írt tanulmánya,³⁴ akkori nyelven a kolonialista örökség kritikája. Hogyan alakult ki ez a kritikai szemlélet?

Azzal kezdődött, hogy elolvastam Wilhelm Schmidt³⁵ ábrázolását a maga hét nagy kultúrköréről. A Schmidt-féle „Urkultur” – manapság már ez viccnek hat – körülbelül megfelel a bibliai Paradicsomnak: a bűnbeesés megfelel állítólag az anyagjog föllépésének stb. Amikor mindezt elolvastam, az volt az érzésem, hogy nekem etnológiát kell tanulnom. Elolvastam Schmidt írását az őskultúrákról, ahol egyébként a fő illusztrációs anyag a busmanoktól volt. Ekkor elolvastam, amit elérhettem a busmanokról. Muszáj volt azonban megállapítani, hogy a busmanok nem olvasták Schmidtet. Nagyon gyanús volt, és itt nemcsak arról volt szó, hogy valaki egy eseten dolgozik, hanem döntő volt az egész teória szempontjából is. S aztán, ahogyan az anyagba bedolgozta az úgynevezett „kultúrkör” iskola, a *Wiener Schule* hallatlan doktriner álláspontját... Az emberiség történetének leírhatatlanul komplikált hálózatát meg ami ezt érdekessé teszi, ezt teljesen elhanyagolták, vagy pedig nem akarták tudomásul venni. Schmidt elsősorban teológus volt. Az „Urkultur” – számára egy legfőbb lény volt, amit ő kvázi ősmonoteista Istenként interpretált. És természetesen az őscalád vallása körülbelül megfelelt a katolikus elképzeléseknek. Ez manapság viccnek hat, de ez akkoriban nagyon hatott. Például a te tanárod, Gunda Béla nagyon komolyan vette.

Mondjuk ez a cikk, amire gondolsz, tényleg kritika volt. Én most, ebben az évben publikáltam először egy rövid cikket, ami nem más, mint kritika. Nem tudom, láttátok-e az *Anthroposban*? Egy Sandall nevű szerző írt egy könyvet, és dühömben nekiültem, és reagáltam rá.³⁶

Meg kell mondanom valamit. Először is én nem nagyon sokat publikáltam. Vannak biztos olyanok, akik kilométer hosszú listákat tudnak összeállítani, én aránylag keveset publikáltam. Majdnem kizárólag Festschriftenekben, mert ha én egy problémával annyira voltam, hogy tudtam róla írni, akkor meg már nem érdekelt. Ha milliomos lettem volna, akkor életemben egy sort sem publikáltam volna, játszottam volna az anyaggal reggeltől estig. A Festschrifteneknél az a helyzet, hogy felkérlik az embert, azután határidőre szállítani kell az anyagot. Persze akármit is ír az ember, abban majdnem mindig valamit kritizálnia kell, az előző próbálkozásokat, vagy legalábbis hiányolnia kell bizonyos dolgokat.

Egyik munkámat Liszka Jóska – magyar etnográfus Szlovákiában – lefordította magyarra, s most fog megjelenni, a német címe: *Wir-Gruppen und Fremd-Gruppen*.³⁷ Ebben elmondom a véleményemet, hogy nemcsak értékes és hasznos, hanem szükség-szerű és elkerülhetetlen is az etnikai tarkaság. A kultúrának mindig voltak dialektusai és provinciái, ami nem föltétlenül provincializmust jelent – és ez mindig így lesz. Hogy az itteniek ezer év múlva magyarul fognak-e beszélni, nem tudom.

Az emberek nem nagyon tudnak történeti távlatokban gondolkozni. Még aktív ko-

romban egyszer egy szemináriumi vitában megemlítettem azt az ismert tényt, hogy Bajorország lakosai tulajdonképpen kelta talajon élnek; a folyónevek nagy része például kelta eredetű. A hallgatóság – mely érettségizett egyetemi hallgatókból állt – elképedt. Itt, Magyarországon éltek irániak, avarok, szlávok és ki tudja, még milyen nyelveken beszélő csoportok. Most ezerszáz év óta a magyar nyelv dominál, de hogy ez további ezer év múlva is így lesz, az egyáltalán nem biztos. Van egy szó, amelyik engem, ha lehet azt mondani magyarul, provokál: az „identitás”. Ha erről van szó, akkor egyesek arra az identitásra gondolnak, ami ma és itt van: *semmi* ne változzon, különben oda az identitásuk. De nem kell visszamenni a bronzkorba, hát olvasson Jókait vagy Mikszáthot! Az az én mai identitásom, ami ott van? Nem is tudom, kitől származik az a mondás: a történelemben egyetlenegy dolog állandó, és az a változás.

T. J.: *Hogyan döntötte el, hogy 1956-ban elmegy Magyarországról?*

Én nem számoltam avval, hogy kint maradok. Az úgy volt, hogy én előzőleg már tartottam Lipcsében egy előadást, s mivel tetszettem, megint meghívtak Lipcsébe, úgyhogy amikor a forradalom kitört, nekem kezemben volt az útlevelém, ami akkor nem volt magától értetődő. Mehettem volna rögtön, de nem mentem. December 20-án végül fölültem a vonatra, és legálisan kimentem Lipcsébe. Az ottani kollégák leírhatatlanul szimpatizáltak a forradalommal. Ott ültem Lipcsében, és követtem a rádióban az ENSZ-gyűléseket, s amikor már látszott, hogy a dolog reménytelen, akkor átmentem Kelet-Berlinen keresztül Nyugat-Berlinbe. Ezt nem tettem volna, ha közben nem tudtam volna meg, hogy engem közben itt már feljelentettek. Ez nem volt könnyű. Feleségem volt, és nagyon jó házasságom. Feleségemnek sem volt könnyű, de nem tudta magát rászáni arra, hogy kijöjjön. Ugyanis a feleségem rendező és színész volt, és hát ő magyar akcentussal nem beszélhetett volna a színpadon. Megértettem. Akkor ő elvált tőlem, én is megnősültem, német feleségem van. Ez nem volt előre elintézett dolog, hogy én kimegyek, és kint is maradok. Egyáltalán nem volt könnyű döntés.

Engem aztán Ortutay meglátogatott Münchenben. Mondta, hogy nem kellett volna elmenni, eldugtak volna egy vidéki múzeumban. Először is nem hiszem, hogy sikerrel dugtak volna el, mert volt, aki szívesen megszabadult volna tőlem, másodszer: hát mit csináljak én egy vidéki múzeumban?

F. E.: *Ha jól tudom, először Frankfurtban sikerült a Frobenius Intézetben asszisztensi állást kapnia, és azután került Münchenbe. Milyen változást idézett ez elő az Ön számára? Megnyílhatott Ön előtt a lehetőség, hogy Afrikába is elutazhasson?*

Klasszikus terepmunkára abban az időben Németországban még kevés lehetőség volt, ami engem nem zavart. Főleg olvastam, és csodálatos beszélgetéseim voltak a fiatal gárdával: Haberland,³⁸ Straube, Schuster.³⁹ És ne felejtse el, nekem meg kellett tanulnom németül: amikor kimentem, tudtam németül olvasni, és elviselhetően kultúrkörökről beszélni, de nem tudtam egy kiló kenyeret venni.

F. E.: *Amikor 1957-ben, tehát rögtön a kimenetele után a Frobenius Intézetbe került, akkor Professor Úrnak mi volt a feladata, mivel bízták meg először?*

Tulajdonképpen nem volt feladatomból. Feladatomból az volt, hogy dolgozzak. Tudja, ez olyan, mint amikor egy éhes embert bevisz egy éléskamrába. Van a Frobenius Intézetben egy könyvtár, abba bele kell részegedni... Főleg a folyóiratok érdekelték. Akkor tényleg azt csináltam, hogy az első kötetből az utolsóig mindent kirovatoltam, bibliográfiákat csináltam – ha egyszer meglátogat Münchenben, meglátja: tudja, nekem van egy igen nagy cédulagyűjteményem...

Frankfurtban nem volt konkrét feladatomból, Jensennek⁴⁰ az volt a terve, hogy majd tanítani fogok mellette, ugyanis Jensen gyűlölte a tanítást. Persze ahhoz meg kellett tanulni németül. De aztán Baumann⁴¹ azt akarta, hogy hozzá menjek, és Jensennel is beszélünk, aki mellett akkor ott volt három komolyan veendő fiatal, Haberland, Straube, Schuster, mindhárman professzorok lettek. Jensen egyetértett velem, így Baumannhoz kerültem asszisztensnek. Ő egészen nagyvonalú volt, az első naptól kezdve szemináriumot kellett tartanom, kegyetlen dolog volt.

Se Baumann, se én nem szerettük például a pedáns rokonsági tipológiát. Erre Baumann mint főnök átengedte az asszisztensnek: az anyagot bemagoltam, leadtam a hallgatóknak. Két hét múlva elfelejtettem, egyáltalán nem érdekelt. Engem mindig elsősorban vallásnévelésbeli problémák érdekelték, például az őskultusz különféle aspektusai. Áldozati teóriákat dolgoztam át egészen kritikusan, egy egész irodalmat. Hallatlan irodalma van, el tudja képzelni, az *Őszövétség*-kutatástól kezdve egészen Freudig.

Később már Baumann nyugdíjban volt, és én tartottam a fő előadásokat. Meg kell mondanom, hogy egyetlen előadást sem tartottam kétszer, állandóan újat adtam. Ez nem nagyon dicséretes, de én nem tudtam másképp csinálni. Rendszerint olyan témákat hirdettem meg, ahol nem éreztem magam teljes biztonságban, ezért az előadás rákényszerített arra, hogy bedolgozzam magam az anyagba. Például emlékszem rá – ezt a régi hallgatók nemrégiben dicsérték –, volt egy előadás a Kelet-Ázsia és Európa közti összefüggésekről. A régi etnológiának is volt történelmi aspektusa, de itt valahogy eltolódott más irányba a fő probléma. Hogy a dohányzás Amerikából jön, ezt minden gyerek tudja, de a németek a dohányzást a hollandoktól tanulták, a magyarok a dohányzást a törököktől tanulták. Tehát régen, a régi etnológiában a fő kérdés az volt, hogy honnan jön a dohányzás. Ma egy sokkal konzekvensebb történelmi érdeklődéssel vizsgáljuk: hogy folyt le, kik voltak a terjesztők, milyen úton, stb. A kiindulóponttal való fixálódás nem döntő kérdés. A kulturális utak és a diffúzió mechanikája és dinamizmusa az érdekes.

Mi a szerepe a terepmunkának az etnológiában?

Az etnográfiai terepmunkának teoretikusan nagyon nagy. A gyakorlatban nagyon nehéz a helyzet. A világ sok országában lőnek. Egy tanítványom dolgozott nem is olyan régen Burkina Fasóban, ott véletlenül épp nem lőttek, de a szegény srác több időt töltött a rendőrségen, mint a faluban... Most nem könnyű. Főleg kollégám, aki az én helyemet betöltötte, nagyon jó Szudán-szakértő, most egy csoport hallgatóval volt két hónapon keresztül Kelet-Szudánban, persze nem oda mentek, ahol lövöldöztek, de majdnem baj történt, és most van még lehetőség Thaiföld déli részén... Szóval a gyakorlati lehetőség csekély. Különben persze hogy nagyon fontos: a történetiség szempontjából a szóbeli hagyomány ugyanúgy forrás, mint az írott források.

Saját terepmunkái?

Nincsenek.

Szerintem már az a pásztorokkal való együttélés ennek is betudható, nem? Ott, Kárpátalján, aztán később Erdélyben.

Emlékeztek ti még Gönyey Sándorra?

Személyesen nem ismertük, de hírét természetesen hallottuk.

Ő például disznókereskedőnek adta ki magát, hogy megnyerje a parasztok bizalmát – állítólag. Én ezeket a trükköket megvettem, és pontosan azt adtam, aki vagyok. Az én szakmám az etnográfia, a te szakmád a fejtés. Két szakember különböző szakterületről beszél egymással. És ennek általában sikere volt. Tegnap találkoztam... – most nem jut eszembe a neve. Kolozsvárról van itt.

Gazda Klára?

Igen. Ő korábban Sepsiszentgyörgyön volt a Székely Nemzeti Múzeumban. Azt állítja, hogy máig dicsérnek engem azért, hogy tárgyakat gyűjtöttem ott egy fillér nélkül. Az emberek rám hallgattak, és elmagyaráztam, hogy ez miért fontos, és megértették. Persze ez önmagában még nem kutatás.⁴² Akadtak helyzetek, amikor a kérdésekre nemmel kellett válaszolniuk. Ez jó. A rossz adatközlő ugyanis ilyenkor elkezd valamiről mesélni. A *Feldforschung*nak nincsenek szabályai, de szükséges, ez nem kérdéses. És nem csak a folklórgyűjtésben.

Itt volt ez a különösen korlátolt orosz az ethnoszteóriájával...⁴³

Bromlej?

Igen. Azt mondta például, hogy amit nálunk tárgyi néprajznak szokás nevezni, az már nem érdekes – annak vége. Ez butaság. Pedig hogy valaki hogyan mesterkedik, mit csinál – szóval a tárgyak maguk is érdekesek, hogy például a tárgyat hogyan használják, hogyan megy tovább, ezek a kérdések új és új formában örökké jelentkeznek. Ha az öngyűjtőm tönkremegy, eldobom. Nem találok mesterembert, aki megjavítja. Egész mesterségek halnak ki. Ugyanakkor új szakmák keletkeznek. Amilyen mértékben átfogó a csoport élete, olyan mértékben szükségesek a kutatók.

Mennyire lehet átvenni a nem európai népek körében kialakított etnográfiai megfigyelések módszerét, elméleteit a saját társadalom, a modern társadalom kutatásában?

Dialektikusan. Ha te holnap – feltéve, hogy nem lőnek le – Burkina Fasóban terepkutatást végzel, nagy valószínűséggel fizetned kell az adatközlőknek. Itt ez még nem gyakorlat. Az én időmben ez elképzelhetetlen volt. Cigányoknak fizettünk néha. A nagy

kérdés az, hogy hogyan kontrolláltod a jegyzeteidet. Nálunk... ne is menjünk Afrikába, mondjuk, ha egy osztrák faluban csinálsz terepmunkát, s tudsz németül, csinálsz német feljegyzéseket. Már maga az is kérdés, hogy minden tájszót helyesen hallottál-e, lehet, hogy bizonyos összefüggéseket rosszul hallottál, és ha teljesen idegen nyelvről van szó, akkor még nagyobb a probléma. Én mindig azt mondtam a hallgatóknak, hogy legyenek egészen szigorúak: este még egyszer dolgozzák át az aznapi feljegyzéseket. Még aznap este, nem másnap. Hogy ez mindig sikerül-e, más kérdés, de az alapelv szerintem fontos.

Amikor én Ruszinszkóban, szóval az Északkeleti-Kárpátokban dolgoztam – persze ösztönös dolog volt ez akkor nálam –, azt se tudtam, hogy van a világon etnológia, de a jegyzeteimet átnéztem. Jól értettem én ezt, jól értettem én azt? És akkor még egyszer kikérdeztem az embereket, és persze hogy kiderült, hogy félreértettem dolgokat. Nézd, száz százalékig helyes eljárás emberileg lehetetlen. Fontos végiggondolni, mik az alapvető hibaforrások, és ezeket igyekezni kell elkerülni.

Részben arra is gondoltam, hogy itt Magyarországon az elmúlt évtizedben, másfél évtizedben különös módon két külön tudománnyá alakult a néprajz és az antropológia vagy etnológia, holott ez igazából ugyanaz a terület.

Persze hogy ugyanaz. Hát én nem tudom, mi a különbség. Szóval azt állapítottam meg, hogy amilyen mértékben az Amerikát majmoló etnológusok „antropológiát” mondanak, olyan mértékben az etnográfusok az „etnológiát” (*Europäische Ethnologie*) veszik mintául. Tehát itt tényleg szóhasználatbeli játszogatás folyik, önkényes dolgok.

A lényeg az, hogy milyen módszerrel dolgozol, mik a kérdéseid, mit kezdesz a kérdéseidre kapott válasszal. Most például a berlini volt *Museum für Volkskundét* átkeresztelték *Museum für Europäische Kulturenre*. Ez logikus, de persze nem változtat azon, hogy a német népi kultúrát nagy gyűjtemény képviseli, a baszk kultúrát meg kis gyűjtemény képviseli benne, ha egyáltalán. De elméletileg miért ne? Ti is előbb-utóbb át fogtok változni európai etnológia vagy más névre. Hát nem a név teszi.

Van egy másik jelenség: nagyon nehéz ma már egy tudomány szakot egyértelműen körülhatárolni. Mi a szociológia, mi a történettudomány? Ebben a helyzetben tulajdonképpen Professzor Úr szerint mi az etnológia?

Mondtam neked, az én számomra – ez most nem tudománypolitikai program –, az én számomra az etnológia történettudomány. Ahol persze a történet a mával végződik.

Illetve zajlik folyamatosan...

Persze, „*Gegenwartsgeschichte*”... Mindig újra látja az ember, az igazán termékeny kérdések, azok a határokhöz kötődnek. Nem igazán lehet az etnológiát és a régészetet szétválasztani. Az alapkérdések azonosak, a probléma csak az, hogy ha átléped a határt, akkor nagyon-nagyon fönnáll az a veszély, hogy dilettáns leszel. Ezért beszéltem én arról, hogy én nagyon keresem a beszélgetéseket más tudomány képviselőivel, és amennyire

lehet, ellenőriztetem magamat: például Calmeyer rengeteget mesélt az ő dolgairól, én az én dolgaimról. És ez nem volt betervezve, egész egyszerűen adódott, hogy én azt mondtam, hogy ez és ez az ő iráni spekulációjánál nem stimmelhet.

Heinrich Beckkel – aki kitűnő germanista (*germanische Altertumskunde*) – csináltunk egy alkalommal egy közös szemináriumot, vegyes szemináriumot, *Germanische Mythologie* címmel. Ő a germán forrásokkal jött, én meg csapongtam az eszkimók és Ausztrália között. Persze újra és újra volt alkalmam megmutatni, hogy hol lenne dilettáns a csak germanista, ha csak a germánoknál maradna, és hol lenne dilettáns az etnológus, aki például úgy dolgozna fel germán összehasonlító anyagot, hogy nem ismeri ki magát a forrásokban. Ez érdekes kísérlet volt.

F. E.: *Hogyan viszonyul a mai antropológiai irányzatokhoz? Németországban milyen irányzatok vannak?*

Minden. Vannak, akik gyűjtik ezeket az új metodikákat. Ilyen szempontból teljesen pragmatikus vagyok. Én tulajdonképpen történésznek tartom magam, hiszen az engem érdeklő kérdések eszköze egy konzekvens, kritikus, összehasonlításra alapuló történetkutatás, ami annyit jelent, hogy eleve elutasítok olyan dolgokat, amelyek a történetiséget elhanyagolják, vagy eleve elutasítják, vagy meghamisítják. Például Magyarországon van még strukturalizmus?

F. E.: *Bizonyos témában igen.*

Nálunk dicstelen módon kimúlt már. Volt egy strukturalista divat, tíz-tizenöt év. Nekem könnyű volt ettől magamat elhatárolni, mert ez egész egyszerűen tagadása a történetiségnek. Például egy összehasonlító módszerrel, ahol a kronológia nem játszik szerepet, azzal mit lehet kezdeni? A történetiség, az már egy irány, de persze vannak olyan kollégák, akik valahogy „profilieren” akarják magukat, s akkor úgy lépnek föl, mint ennek vagy annak az izmusnak a képviselői. De ők aztán, ha beleloallták magukat, előbb-utóbb az orrukra esnek, nagyon rövid életűek ezek a divatok. Olykor egyesek hangosan képviselnek valamit, ami tulajdonképpen nem is befolyásolja a konkrét munkájukat.

Mi a véleménye az etnológia és az antropológia feminista kritikájáról? Vannak-e női szempontok a kutatásban?

Nézd, ha konzekvensen történetileg gondolkozol, konzekvensen tekintetbe veszed a kulturális kapcsolatokat a múltban és a jelenben, akkor végül is azt kell mondanod, hogy egy egység van, és ez az emberiség története. Azon belül csak szeletek vannak, melyek többé-kevésbé mesterkéltek és erőszakoltak. Berlinben van egy kolléganő, aki feminista antropológiát csinál, én nem sokat láttam a disszertációból, ám ezek is témák, de hogy valaki ebben lássa a jövőt...?

Tulajdonképpen lehet azt mondani, hogy az etnológia soha nem szakad el az evolucionista gondolatától?

Erről beszéltünk. Teljesen elszakadt. Aki ma még azt hiszi, hogy az úgynevezett természeti népeknél a kora történeti vagy történelem előtti állapotok konzerválódtak, az nem etnológus. Ez ma egyszerűen nem megy, hála a régészeti kutatásoknak – különösen a közel-keleti kutatásoknak –, amelyek az utolsó negyven-ötven évben teljesen megváltoztatták a világképünket. Én nem tudom, Magyarországon erre ki lenne alkalmas. Biztos van valaki. Ajánlanám nektek, hogy ha lehet, hozzatok be ide valakit, aki két vagy három értelmes, világos előadást tart Jerikóról, Catal Hüyükéről, Demir Cagról, erről a négy-öt döntő ásatásról. Meg fogjátok látni, hogy teljesen megváltozik a gondolkodások. Nyolcadik évezred Krisztus előtt, és ott városszerű települések keletkeznek!

A recens kultúrákban is, gondoljunk csak arra, mit jelentett az, amikor Afrikában elkezdtek komolyan az epikus hagyományokat, a történeti mondákat és így tovább gyűjteni, mert megtanulták a nyelvet. Azelőtt a misszionáriusok fölgyűjtötték az állatmeséket, a közmondásokat; ezt szabad volt tudni az afrikaiaknak! De hogy igazi eposzok vannak, ezt húsz éve tudjuk. Nincs olyan modern etnológus, aki ezzel az evolucionista fokozati teóriával operálna.

És ha úgy kérdezem, hogy az etnológia tulajdonképpen az emberiség fejlődésének történetét próbálja rekonstruálni – ebben az értelemben ez elfogadható?

A fejlődés szó az nem jó... Az ember mindjárt a létrára gondol, meg lépcsőkre. Menschheitsgeschichte. A történelem, az nem félreérthető.

F. E.: Professzor Úrnak milyen témaálmái vannak, amin éppen dolgozik, vagy amin szeretne még dolgozni?

Pillanatnyilag egy mitológiai, szimbolikai munkán dolgozom, mítoszok, amelyekben rendszerint a szarvas vagy más hasonló állat, például antilop, kőszáli kecske játszik szerepet. Itt nekem feltűntek dolgok, és elkezdtem csinálni. Már akkora anyagom van, hogy főnnáll az a veszély, hogy elvesztem a tájékozódást. Hogy ebből lesz-e valaha könyv, nem tudom. Most ezt csinálom, csak közben mindig félbeszakítanak.

F. E.: Engem még mindig izgat a legendás cédularendszere. Hogyha valamilyen témát kitalál, kedve van hozzá, akkor hogy áll neki, tehát milyen rendszer szerint dolgozik, milyen forrásokkal?

Nekem tulajdonképpen több katalógusrendszerem van. Van egy népnevek, lelőhelyek, helyek szerinti. Akkor vannak katalógusok, amelyek bizonyos részterületekkel foglalkoznak. Van nagykatalógus: állatokról a szó legtágabb értelmében, állattartásról, vadászaton keresztül kultuszig, mítoszig. Akkor van egy alapvető tematikus katalógus, két-háromszáz címszóval. Van ilyen címszó például, hogy „animizmus”, ezen belül alcímekkel, vagy „királyság”, ezen belül alcímek...

F. E.: A diákjai használhatják ezt a katalógust?

Igen. Kevés ember van a német etnológiában, aki ne vette volna hasznát.

F. E.: *Mi az internet világában a jegyzetelést már géppel csináljuk. Gondolt-e arra, hogy valamilyen módon számítógépen is feldolgozza ezt a cédularendszert?*

Az összes lusta kollégám javasolja. Nézze, nekem már nincs sok időm. Egyelőre így van. Ha meghalok, akkor ez az anyag bekerül a müncheni Völkercunde múzeumba. Nagy probléma, hogy ebben egyetlen ember ismeri ki magát, és az én vagyok. Ezért megbeszéltem a müncheni múzeummal, hogy egy ottani muzeológus – aki mellékesen nekem tanítványom volt – munkájához tartozik, hogy hetenként egy napot nálam dolgozzon. Szépen bedolgozza magát ebbe az anyagba, és lassan kiismeri magát. Ha holnap elgázolna egy autó, akkor nemcsak ezért, de ezért is sajnálnám. Hogy aztán ezt egyszer digitalizálják vagy nem, az ne legyen az én dolgom.

Köszönöm szépen.

Én köszönöm nektek.

Készítette *Fejős Zoltán*

JEGYZETEK

1. A beszélgetés 2004. május 18-án készült Budapesten. Az interjú fölvételében Földessy Edina és Tari János működött közre, akik kérdéseit monogramjuk jelzi a szövegben. Az írásos változat szerkesztésében Mészáros Borbála és Wilhelm Gábor volt segítségemre. Mindannyiuk közreműködését ezúton is köszönöm.
2. *A magyarság néprajza* első kiadása 1933 és 1937 között jelent meg, szerkesztői munkálatait Viski Károly végezte, akitől a kiadvány előzetes terve is származik, az első két kötetben sajtó alá rendezőként azonban Czákó Elemér, a Magyar Királyi Egyetemi Nyomda igazgatója nevét tüntették föl. A második és a harmadik kiadás átdolgozott változata szintén nagyrészt Viski Károlynak köszönhető.
3. Utalás az ELTE Néprajzi Intézet hetvenéves jubileuma alkalmából 2004. május 17-én tartott ünnepségére.
4. Viski 1926; 1929.
5. Viski Károly 1945-ben halt meg, hatvanhárom éves korában. A budapesti egyetemen 1941-től volt a néprajz kinevezett egyetemi rendes tanára, a Néprajzi Múzeumban 1919 és 1936 között teljesített szolgálatot. Életéhez lásd Palotay 1946; Vargha 1974; Hoffmann 1974.
6. Marót Károlyt (1885–1963) Kolozsváron (!) habilitálták a „görög folklóre és vallástörténet” magántanárává. Előadásának címe, amelyet az *Ethnographiában* publikált: *A homéroszi eposzok vallástörténelmi jelentőségéről* (vö. Marót 1917; Róheim 1917).
7. Vajda 1968.
8. Hajdú 2000.
9. Solymosy Sándor (1864–1945) folklorista, egyetemi tanár, az MTA tagja.
10. Lásd Marót 1939.
11. Lásd Honti 1942; a cikket a szerző Bátky Zsigmond emlékének ajánlja.
12. Bátky 1906.
13. A Néptudományi Intézet kiadásában különnyomatokként 1948-ban és 1949-ben megjelent, a *Magyar népkutatás kézikönyve* című munkáról van szó.
14. Marót 1949.

15. Roger Martin du Gard (1881–1958) *Les Thibault* [1922–1929], magyarul: *A Thibault család*. Benedek Marcell magyar fordítása először 1939–1940 folyamán jelent meg.
16. Ethnographia 1936. 47(1–2):128, a *Tagfelvétel 1936. év első negyedévében* című rovatban: „Szállasi Ferenc nyug. őrnagy”.
17. Huszár, szerk. 2002.
18. Vajda 1955.
19. Vajda 1948.
20. Scheiber Sándor (1913–1985) Az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója 1950-től haláláig.
21. Ortutay 1940.
22. Marót 1940.
23. Vargha László (1904–1984) építészettörténész, etnográfus, a Néprajzi Múzeum főigazgatója 1946–1950.
24. Vö. Vajda 1951.
25. Thomas Athol Joyce (1878–1942), a British Museum kurátora, régész. Számos publikációt jelentetett meg a századelőn Torday Emillel közösen. Később, az 1920-as, 1930-as években sokat publikált Közép-Afrikáról és Torday gyűjteményéről.
26. Etta Becker-Donner (1911–1975) osztrák afrikanista; vö. Donner 1940.
27. Banner János (1888–1971) ősrégész, egyetemi tanár, Csalog József régész, néprajzkutató (1908–1978), Bognár Józsefné Kutzián Ida (1919–2001) régész, Ritoók Zsigmond klasszika-filológus (1929–), Sarkady János klasszika-filológus, történész (1927–), Harmatta János klasszika-filológus, indológus (1917–2004), Borzsák István klasszika-filológus (1914–).
28. Peter Calmeyer (1930–1995) orientalista, régész.
29. Vajda 1968.
30. Baumann 1955.
31. Vajda 1956.
32. Vajda 1999.
33. Vajda 1979.
34. Vö. Vajda 1949.
35. Wilhelm Schmidt (1868–1954) etnológus, az *Anthropos* című folyóirat és az Anthropos Institut alapítója.
36. Sandall 2001. A kritikát (Vajda 2004) magyarul lásd az interjút követően.
37. Vajda 2003–2004.
38. Eike Haberland (1924–1992) etnológus, afrikanista, a Frobenius Intézet Igazgatója 1968-tól 1992-ig.
39. Helmut Straube afrikanista, Michael Schuster a Frobenius Intézet munkatársa.
40. Adolf Ellegard Jensen (1899–1965) etnológus, a Frobenius Intézet Igazgatója 1946-tól 1966-ig.
41. Hermann Baumann (1902–1972) etnológus, afrikanista.
42. Erdélyi munkájához lásd Vajda 1944.
43. Vö. Bromlej 1976.

IRODALOM

BÁTKY ZSIGMOND

1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest: Hornyánszky.

BAUMANN, H.

1955 Das doppelte Geschlecht. Ethnologische Studien zur Bisexualität in Ritus und Mythos. Berlin: Reimer.

BROMLEJ, JULIAN VLADIMIROVICS

1976 Etnosz és néprajz. Budapest: Gondolat.

DONNER, ETTA

1940 Kunst und Handwerk in NO-Liberia. Baessler-Archiv 23(2–3):43–110.

HAJDÚ ZOLTÁN

2000 Etnikai specifikum és közös sajtóságok 1–2. Korunk 3(11):74–79, (12):81–87.

HOFFMANN TAMÁS

1974 Viski Károly néprajza. Ethnographia 85(1):153–157.

HONTI JÁNOS

1942 Gondolatok a néprajzról. Bátky Zsigmond emlékének. Az Ország Útja 6:333–338.

HUSZÁR TIBOR, SZERK.

2002 Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989. Budapest: Osiris.

MARÓT KÁROLY

1917 A homéroszi eposzok vallástörténelmi jelentőségéről. Ethnographia 28(1–3):237–247.

1939 ↑Felsőbátkai Bátky Zsigmond dr. 1874–1939. Néprajzi Értesítő 31(2–4):355–363.

1940 Gondolatok Fedics Mihály meséiről. Egyetemes Philológiai Közlöny 64(2):224–235.

1949 A népköltészet elmélete és magyar problémái. Budapest: Különlenyomat a Néptudomány Kézikönyvéből.

ORTUTAY GYULA

1940 Fedics Mihály mesél. Budapest: Egyetemi Magyarságtudományi Intézet. /Új magyar népköltési gyűjtemény, I./

PALOTAY GERTRÚD

1946 Viski Károly (1882–1945). Ethnographia 52(1–4):113–116.

RÓHEIM GÉZA

1917 A folklora a kolozsvári egyetemen. Ethnographia 28(1–3):316.

SANDALL, ROGER

2001 The Culture Cult. Designer tribalism and other essays. Boulder: Westview.

VAJDA LÁSZLÓ

- 1944 Csodálatos történetek pásztorokról és állatokról. *Ethnographia* 55(3–4):139–143.
- 1948 Kövek a síron. Egy zsidó népszokás néprajzához. *In* Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. 209–241. (Új kiadás *in* Haláljelek. Kovács Ákos, szerk. 78–91. Budapest: Egészség, 1990.)
- 1949 A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola”. *Ethnographia* 60(1–4):45–71.
- 1951 Nagy magyar utazók: 19. század. Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó.
- 1954a A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége. *Ethnographia* 65(1–2):1–17.
- 1954b Adatok a kelet-afrikai pajzsformák ismeretéhez. *Néprajzi Értesítő* 36:215–237.
- 1955 Obo-Haufen in Afrika. *Acta Ethnographica* 4:277–312.
- 1956 Baumann, H.: Das doppelte Geschlecht. Berlin 1955. *Acta Ethnographica* 5:207–208.
- 1968 Untersuchungen zur Geschichte der Hirtenkulture. Wiesbaden: Harrassowitz.
- 1979 Ruchlose und heidnische Dinge. *In* *Explanationes et Tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm*. Erhard Schiefer, Hrsg. 373–404. München: Fink. /Münchener Universitäts-Schriften, 3./
- 1999 *Ethnologica*. Ausgewählte Aufsätze. Wiesbaden: Harrassowitz.
- 2003–2004 A mi csoportok és az idegen csoportok. *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6:11–22.
- 2004 Reflexion zu Roger Sandalls Buch gegen die romantische Anthropologie. *Anthropos* 99:222–230.

VARGHA LÁSZLÓ

- 1974 Viski Károly (1883–1945). *Ethnographia* 85(1):172–187.

VISKI KÁROLY

- 1926 A pávaszem. *Néprajzi Értesítő* 18(1):24–27.
- 1929 Adatok a székelykapu történetéhez. *Néprajzi Értesítő* 21(3–4):5–65.

VAJDA LÁSZLÓ VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

- 1949 A néprajztudomány kultúrtörténeti irány és a „bécsi iskola”. *Ethnographia* 60(1–4):45–71.
- 1954 A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége. *Ethnographia* 65(1–2):1–17.
- 1955 Obo-Haufen in Afrika. *Acta Ethnographica* 4:277–312.
- 1959 Zur phaseologischen Stellung des Schamanismus. *Ural-Altäische Jahrbücher* 31:456–485.
- 1964 Traditionelle Konzeption und Realität in der Ethnologie. *In* *Festschrift für Ad. E. Jensen*. E. Haberland – M. Schuster – H. Straube, Hrsg. 759–790. München: Renner.
- 1968 Untersuchungen zur Geschichte der Hirtenkulture. Wiesbaden: Harrassowitz.
- 1973 Leo Frobenius heute. *Zeitschrift für Ethnologie* 98:19–29.
- 1974 Zur Frage der Völkerwanderungen. *Paideuma* 19–20:5–53.
- 1975 Zum Polyphem-Abenteuer. *Ethnologische Zeitschrift Zürich* 1:245–257.
- 1979 „Ruchlose und heidnische Dinge”. *In* *Explanationes et Tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm*. E. F. Schiefer, Hrsg. 373–404. München: Fink. /Münchener Universitäts-Schriften, 3./
- 1982 Die Institution 'Ehe' in polygamen Hochkulturen. *In* *Ehe und Familie in verschiedenen Kulturen*. Bernhard Mensen, Hrsg. 25–53. St. Augustin: Akad. Völker u. Kulturen.
- 1989 Metamorphose als heilige Handlung. *In* *Metamorphosen*. Arbeiten von Werner Engelmann und ethnographische Objekte im Vergleich. W. Engelmann – B. J. Richtsfeld, Hrsg. 9–17. München: Staatliches Museum für Völkerkunde.

- 1993 Ekstase vs. Enstase. MOAG 119:361–376.
- 1995 Greuelmärchen und Wunderland-Geschichten im Dienste des Fernhandels in vorindustrieller Zeit. *In* Markt und Macht in der Geschichte. Helga Breuninger – Rolf Peter Sieferle, Hrsg. 20–44. Stuttgart: Dt. Verl.-Anst.
- 1999 Ethnologica. *Ausgewählte Aufsätze*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- 2003–2004 A mi csoportok és az idegen csoportok. *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6:11–22.
- 2004 Nyaktekercs és szerelmi varázslás. *In* Genezia: Tanulmányok Bollók János emlékére. Horváth László, szerk. 55–70. Budapest: Typotext.

“As a matter of fact I think myself for a historian”

(Zoltán Fejős’ interview with László Vajda)

László Vajda was born in Hungary and studied ethnology in Budapest where he took his PhD degree 1947. He left Hungary in 1956 and settled down in Western Germany. First he began to work at the Frobenius Institute in Frankfurt am Main. Some years later he moved to Munich where he is still living. In this interview László Vajda describes his professional career and scientific background both in Hungary and Germany. He is very much for a comparative and historical approach and methodology in ethnology.